

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

доцент кафедри світової історії модерного часу

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

e-mail: kozyckyj@yahoo.com

**«МІЛІОНИ УКРАЇНЦІВ ВИСЛАНІ, ПЕРЕСТРІЛЯНІ,
ЗАГИНУЛО ГОЛОДОВОЮ СМЕРТЮ!»:
МАНІПУЛЯТИВНЕ ВИЗНАННЯ ФАКТУ ГОЛОДОМОРУ
РАДЯНСЬКОЮ СПЕЦСЛУЖБОЮ В 1934 РОЦІ**

Показано, як у першій половині 1934 р. радянська спецслужба здійснила маніпулятивне публічне визнання факту Голодомору в Україні та його катастрофічних наслідків. Доведено, що це завдання виконав секретний агент ОДПУ СРСР Василь Хом'як (1897 – після 1954), галичанин, колишній вояк Українських січових стрільців та наддніпрянських Січових стрільців, який від 1921 р. таємно співпрацював із чекістами. Підтверджено, що саме він опублікував у журналі ОУН «Розбудова нації» сфабриковану в Москві версію причин та перебігу голоду 1932–1933 рр. в Україні. Встановлено, що викладені у згаданій статті критичні оцінки більшовицького режиму, а також підтвердження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, були покликані утвердити реноме Василя Хом'яка як щирого прибічника українського незалежницького та антикомуністичного руху. Стверджено, що поява цієї статті стала одним з елементів масштабної операції, скерованої на проникнення представника радянської спецслужби під виглядом активного учасника українського антикомуністичного руху в найближче оточення вищого керівництва ОУН.

Доведено, що, хоча опублікована стаття й містила визнання факту Голодомору, вона водночас маніпулятивно пропонувала такі пояснення причин голоду та перебігу подій 1932–1933 рр. в Україні, які знімали з Кремля вагому частину відповідальності за вчинений злочин, і тим самим, за задумом чекістів, вводила в оману громадську думку країн Заходу, створивши «фальшивий слід», який мав звести на манівці оцінку голоду 1932–1933 рр. Підтверджено, що використані у статті пояснення причин Голодомору згодом неодноразово повторювали в багатьох як офіційних, так і пропагандивних радянських публікаціях 1930–1980-х років.

Ключові слова: Україна, Голодомор, ОДПУ, ОУН, пропаганда, заперечення Голодомору.

Улітку 1933 р. радянська таємна служба – Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР – розпочала масштабну операцію, що мала не меті ввести таємну агентуру в середовище, яке контактувало із Проводом українських націоналістів – керівним органом Організації українських націоналістів (ОУН), що діяв у Західній Європі. Чекісти планували створити канал постачання дезінформації для оунівців, а

згодом виманити на радянську територію або убити чільних керівників українського націоналістичного руху, що перебували на тоді за межами СРСР.

Описані події тривалий час були відомі лише завдяки спогадам безпосередніх учасників зі середовища ОУН, зібраним в її архіві. Євген Онацький використав частину цих матеріалів у своїй книжці, присвяченій вбивству Євгена Коновальця (Онацький, 1983). Увесь масив збережених в Архіві ОУН у Києві документів, які стосувалися організованого радянською спецслужбою атентату на провідника українських націоналістів, доповнений іншими джерелами та власними дослідженнями, у 2024 р. видали друком Олександр Кучерук, Юрій Черченко та Михайло Ковальчук (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024). У травні 2023 р. Служба зовнішньої розвідки України розсекретила ще одну колекцію документів, які розкривали нові деталі підготовки замаху на Є. Коновальця (За ліквідацію Коновальця, 2023). Перебіг цієї операції радянської спецслужби досліджували Ярослав Чиж, Петро Мірчук, Володимир Косик (Чиж, 1953а; Чиж, 1953б; Чиж, 1953с; Мірчук, 2007; Косик, 2009).

Мета статті – висвітлити частину операції більшовицької таємної спецслужби, пов'язану з легалізацією в 1933–1934 рр. таємного агента ОДПУ СРСР у середовищі української націоналістичної еміграції. Основу увагу приділено аналізу змісту статті, яку опублікував цей агент в офіційному органі Проводу українських націоналістів – журналі «Розбудова нації», зокрема маніпулятивному визнанню факту Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Цим агентом став колишній учасник українських визвольних змагань 1917–1921 рр., галичанин за походженням, Василь Хом'як. Він народився 13 грудня 1897 р. у с. Верхня (тепер – центр Верхнянської сільської територіальної громади Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) у багатодітній родині сільського кравця, у якій було 12 дітей. Закінчивши народну школу, у 1912 р. Василь разом зі сестрою вирушив до Німеччини, де у 15-річному віці влаштувався коногоном на вугільній шахті. За 2 роки після почату Першої світової війни його вислали назад до Австро-Угорщини, після чого він вступив на службу до Українських січових стрільців (УСС). У складі цього формування В. Хом'як воював проти російських військ, у серпні 1916 р. потрапив у російський полон, де перебував до 1918 р. (За ліквідацію Коновальця, 2023).

Наприкінці 1918 р. В. Хом'як приєднався до наддніпрянських Січових стрільців, якими командував Є. Коновалець. У цьому формуванні В. Хом'як отримав звання хорунжого, брав участь у боях проти Червоної армії (ЧА). Достеменно відомо про його участь у бойових діях навесні 1919 р. на Житомирщині (Кучабський, 1969, с. 560).

У грудні 1919 р. В. Хом'як у складі групи УСС був інтернований польською владою у Луцьку. У березні 1920 р. поляки перевезли інтернованих стрільців із Луцька через Львів до Ланьцута (тепер – повітовий центр Підкарпатського воєводства Польщі). У цей час В. Хом'як покинув свій підрозділ, залишившись у Львові. У вересні 1920 р. колишній січовий стрілець виїхав до окупованої більшовиками України, де вступив на службу до 401-го полку 45-ї дивізії ЧА. У більшовицькій армії В. Хом'як став командиром роти. Дивізія, у якій він служив, була розквартирована на півдні Правобережної України. Протягом 1921–1923 рр. працював інструктором військового комісаріату в Умані, а згодом – фінансовим інспектором у губернському відділі в Києві, ще пізніше – економістом у різних організаціях у Харкові та Києві.

Від 1921 р. В. Хом'як як таємний інформатор під псевдо «Лебедь» співпрацював із чекістами. Для того, щоби виправдати періодичні візити до відділків радянської

спецслужби, В. Хом'яка зареєстрували як «перебіжчика», завдяки чому щомісяця він мав 15-го числа відвідувати місцевий відділок Державного політичного управління (ДПУ) УСРР. На початку 1930-х років чекісти вирішили залучити В. Хом'яка до масштабної операції у Західній Європі. У серпні 1933 р. на радянському вантажному кораблі, який вийшов із Ленінграда, він нелегально прибув до Бельгії. Згідно з версією, яку агент згодом розповідав членам ОУН, цей корабель привіз вантаж льону, серед тюків із яким у вантажному трюмі В. Хом'яка нібито й сховав його знайомий українець, що був моряком-машиністом на судні. Непомітно зійшовши на берег, В. Хом'як зголосився до бельгійської поліції, де назвав себе біженцем із СРСР, розповідаючи, що втік від більшовиків через побоювання стати жертвою політичних репресій. Поліція відпустила прибулого, після чого він поїхав до Брюсселя (Косик, 2009, с. 27).

У столиці Бельгії Василь Хом'як розшукав Дмитра Андрієвського, який був організатором українського громадського життя у Брюсселі й одночасно членом Проводу ОУН. Під час свого першого візиту до Дмитра Андрієвського, прибулий із СРСР застав у нього вдома колишнього військовика Армії Української Народної Республіки (УНР) та одного із засновників ОУН Миколу Сціборського, завдяки чому одержав змогу розповісти про себе відразу обом діячам українського національно-визвольного руху. Розмовляючи з Д. Андрієвським і М. Сціборським, В. Хом'як заявив, що добре знає Є. Коновальця та Р. Сушка, під команду яких служив у київських Січових стрільцях. Дмитро Андрієвський написав до Романа Сушка листа, і той так само листовно повідомив, що справді знає Хом'яка. Остаточню особу В. Хом'яка підтвердило те, що його впізнали на двох групових фото, яке зробили київські Січові стрільці в 1918–1919 рр. Ці фотографії відшукали серед матеріалів, що мали бути використані в альманасі «Золоті ворота», який у 1920-х роках готувало до друку «Українське видавництво» в Берліні. Василь Хом'як хотів зустрітися із Євгеном Коновальцем, але той лише раз порозмовляв із ним телефоном. За словами секретаря Проводу ОУН Ярослава Барановського, «на основі пригадок Хом'яком декількох справ із часів побуту в Україні, що були відомі лиш Вождєві [Є. Коновальцеві – А.К.] і Хом'яку, як теж знімки Хом'яка, Вождь не піддавав у сумнів, що це той сам Хом'як, що він його особисто знав із часів визвольної боротьби 1917–20 рр.» (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024, с. 220). Завдяки цьому більшовицький агент зумів завоювати довіру в середовищі українських націоналістів (Мудрик, 1981, с. 214).

Дмитро Андрієвський допоміг Василеві Хом'яку облаштуватися у Брюсселі. Прибулий із СРСР привіз зі собою золотого годинника та трохи золотих червінців, які поступово продавав і за рахунок цього жив. Своєю поведінкою він викликав симпатію: «Згідно зі свідченнями Д. Андрієвського, В. Хом'як був дуже скромним, і в грошових справах делікатним, борги сплачував, старався працювати, радо оповідав про свою родину, виявляв велике прив'язання до дружини й дитини, показував їхні фотографії. Згодом листувався з родиною через Ленінград, звідки знайомі пересилали його листи до Харкова. Деколи показував листи від родини ... Тоді була мова про те, що Хом'як міг би залишитися за кордоном назавжди, спровадити свою родину і перенестися до Чехо-Словаччини. Він ніби отримав якусь малу допомогу від брата з Галичини. Врешті йому знайшли постійне місце праці» (Косик, 2009, с. 28–29).

Спілкуючись із членами ОУН, В. Хом'як розповідав, що серед українців, які перебувають на керівних посадах партійного та державного апаратів УСРР, буцімто багато ширих патріотів, які лише чекають на шанс проголосити незалежність України від СРСР. Як згадував у червні 1939 р. один з очільників Проводу ОУН Омелян

Сеник, прибулий із СРСР твердив, що «він являється висланником Організації доволі розгалуженої, що охоплює своїм революційним діянням майже всі ділянки суспільно-державного життя в цей спосіб, що в кожній верховній установі є один–два люда, що мають змогу давати почини й контролювати їх. Казав про добре обсажену важку промисловість і легку, комісаріят народньої освіти й земельний, у війську мають вони в командному складі своїх людей» (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024, с. 271).

Не всі оунівці, з якими спілкувався Василь Хом'як, повірили його розповідям, із недовірою до нього поставився згаданий уже Омелян Сеник, а також Володимир Моклович. Для того, щоб підтвердити свої антикомуністичні переконання, прибулий із СРСР написав статтю про життя України в 1921–1933 рр., яку опублікував орган Проводу ОУН «Розбудова нації», що виходив у Празі (Хом'як, 1934, с. 62–73). Зміст публікації загалом відповідав тій інформації про життя українців під радянською окупацією, якою на той час володіли керівники ОУН, що підтвердили Є. Онацький та М. Сціборський (Онацький, 1983, с. 13–14).

Через відсутність джерел неможливо визначити, чи радянський таємний агент самостійно написав цю статтю, вже перебуваючи в Бельгії, чи отримав її рукопис із СРСР. Другий варіант імовірніший. Члени ОУН, які спілкувалися з В. Хом'яком у 1933–1934 рр., згадували, що він часто розповідав про те, як тужить за своєю родиною, яка залишилася в Радянському Союзі. Через це він почав листуватися зі своїми родичами, надсилаючи листи від чужого імені до довіреної особи в Ленінграді, яка, за його словами, підтримувала контакти з його близькими в Україні. Цілком очевидно, що всі ці розповіді були прикриттям, що мало виправдати надсилання до СРСР листів, які насправді містили таємні звіти для ОДПУ. Із СРСР агент теж отримував кореспонденцію. Неважко здогадатися, що в тих листах, які В. Хом'як отримував із СРСР буцімто від родини, насправді були інструкції для його подальшої діяльності. Із великим ступенем імовірності можна припустити, що статтю для публікації в «Розбудові нації» агент отримав у готовому вигляді із СРСР.

Авторство статті В. Хом'яка, яка з'явилася у «Розбудові нації» під криптонімом «Н. Н.», розкрив у травні 1958 р. Є. Онацький, який у 1929–1934 рр. був постійним співробітником редакції цього видання. Факт авторства публікації підтвердив у 1981 р. колишній керівник розвідки Закордонних частин ОУН Степан Мудрик («Мечник») (Мудрик, 1981, с. 213).

Варто наголосити, що відомі й інші випадки, коли більшовицька спецслужба використовувала антикомуністичні публікації для зміцнення довіри до своїх агентів, що намагалися потрапити в середовище української еміграції. Так, наприклад, агент ОДПУ Кіндрат Полуведько, який 1933 р. оселився в Гельсінкі після «утечі» із СРСР, написав під псевдонімом «Тогобічний» для паризького тижневика «Українське слово» три статті: «Як ставляться в совєцькій Україні до еміграції», «Комунізм і національний рух на Україні», «Формування національно-державної свідомості на Східній Україні» (Косик, 2009, с. 100). Це суттєво зміцнило його авторитет і посприяло тому, що з часом К. Полуведько став членом ОУН.

Надрукована влітку 1934 р. у «Розбудові нації» стаття В. Хом'яка була сумішшю правди і вигадок. Репресивна політика Кремля в Україні в ній описана здебільша правдиво. Водночас автор або автори публікації мали на меті переконати керівників ОУН у тому, що в СРСР серед тих українців, які перебувають на службі в більшовиків, існує приховане, але широке невдоволення, і що ці люди можуть стати головною рушійною

силою для проголошення незалежності України. У розмовах із лідерами українського незалежницького руху В. Хом'як пропонував, щоб ОУН встановила контакт із цим середовищем антикомуністично налаштованих українських патріотів на контрольованих більшовиками українських землях. Імовірно, кінцевою метою цієї масштабної дезінформації мала стати спроба виманити на радянську територію когось з очільників ОУН. Саме в такий спосіб у червні 1923 р. радянській спецслужбі вдалося заарештувати генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника, який таємно перейшов кордон Румунії із УСРР, щоб очолити вигадану чекістами підпільну організацію «Вища військова рада», що будімо діяла на Наддніпрянщині (Шатайло, 2000, с. 102). Використовуючи аналогічну схему, у середині 1920-х років радянська спецслужба провела операції «Синдикат-2» і «Трест», унаслідок яких на радянську територію були виведені й заарештовані колишній лідер бойової організації есерів Барис Савінков (Борис Савинков) і британський розвідник Сідней Рейлі (Sidney Reilly) (Симбирцев, 2008, с. 105–114).

У статті, яку до редакції «Розбудови нації» передав В. Хом'як, згадано антикомуністичну партизанську боротьбу в Україні початку 1920-х років, масштабні більшовицькі репресії, урядові заходи, які суттєво посилили наслідки голоду 1921–1923 рр. для України, колективізацію та розкуркулення. Політика колективізації у статті була названа «одним зі способів політичного винищення України» (Хом'як, 1934, с. 73).

Зважаючи на те головне завдання, яке мав виконати В. Хом'як, масштаби опору, що впродовж 1920-х років українці чинили більшовицькому режиму, у статті явно перебільшено. Водночас у публікації містилися певні тези, які мали роз'ятрити старі суперечки в середовищі української еміграції. Автор або автори статті переконували, що всі українські політики періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. втратили в Україні будь-який авторитет: «Політичні впливи деяких старих українських груп, цілком впали і нині політика УНР стрічається всюди з негодуванням через свою полонофільську, запроданську орієнтацію. Це саме відноситься й до соціалістичних чи демократичних українських партій, включаючи до цього ще й групу гетьмана Скоропадського; всі вони в очах українського громадянства втратили давній авторитетний престиж кермуючих груп чи політичних органів. Їх дотеперішня діяльність чи невміле кермування молодією Українською Державою, що спричинило її упадок, відібрали решту колишнього довіря до них серед мас» (Хом'як, 1934, с. 71). Неважко зауважити, що лейтмотивом гіперкритичного ставлення до старшого покоління очільників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. було навіювання думки, що лише ОУН зможе очолити антикомуністичний рух на Великій Україні.

Стаття, яку опублікував радянський агент у «Розбудові нації», показова насамперед тим, що в ній згадано про голод 1932–1933 рр., хоча офіційна позиція СРСР полягала в його повному запереченні. Заяви із запереченнями самого факту голоду на території Радянського Союзу впродовж 1932–1933 рр. неодноразово робили як радянська пропаганда, так і офіційні представники комуністичного режиму Кремля (Козицький, 2023, с. 75–77).

У статті, яку оприлюднив журнал Проводу ОУН, зазначено: «... нині Україна прямо фізично нищиться. Людоїдна, московсько-більшевицька система, побудована на несправедливості, терорі, обмані, безбожництві, деправдації, перебрала колісь плідючий край в живе цвинтарище. Україна, за большевицько-російської окупації, переживає не перший раз голодовий період; р.р. 1921–1922 тиф на спілку з голодом скосили 5 мільйонів населення. Але теперішній голод, що являється немов

завершенням п'ятирічки, своїми розмірами й головно причиною перевищує всі дотеперішні» (Хом'як, 1934, с. 69).

Багато місця у статті було приділено розповідям про те, як українські селяни «послідовно та систематично» вдавалися до саботажу в колгоспах, «знищили колективне майно». Особливо енергійно та завзято українці буцімто ламали сільськогосподарську техніку, яку більшовики надсилали в колгоспи: «Щоб пустити в рух колгоспи впроваджують большевики, замість кінської сили, машинно-тракторну. Тоді ці машини, як символ жахливої колективізації стали предметом послідовного саботажу збоку селян, – нищено їх нишком і явно: ломано, сипано пісок між вісі, ушкоджувано і звичайно машина по двох–трьох годинах праці відходить до репарації на машино-тракторні стації. І то не дивлячися на це, що за одну машину відповідали селяни каторгою чи життям: звичайно карано когобудь, головно, щоб пімстити кривду пролетаріяту» (Хом'як, 1934, с. 68). Такий «пасивний опір» більшовицькій окупації, якщо вірити статті, поширився в Україні ще 1921–1922 рр.: «Селяни ..., бачучи, що збройний спротив був ломаний з жахливими страдами для них, почали форсувати пасивний спротив. Майже ціла Україна в 1921–2 роках представляла простори повної руїни та пустелі: де колись простягалися золотисті смуги пшениці, росли буряни. Селяни навмисно не засівали поля, щоб напасники не мали що грабувати» (Хом'як, 1934, с. 63).

Технологія створення штучного голоду 1932–1933 рр. в Україні була описана викривлено. Згадавши про примус здавати зерно державі відповідно до встановлених радянською владою планів, автор або автори публікації нічого не говорили про завищення планів хлібоздачі. Ба більше, у статті пояснено, що «ці уложені пляни ніколи не були виконані з цілою повністю, бо унеможлилювала це недостача кінських сил, слабе функціонування машинно-тракторів, брак майже всюди робітників, а вкінці систематичний саботаж» (Хом'як, 1934, с. 68). Про хлібозаготівлі, які безпосередньо запустили механізм голоду, йшлося лише в загальному: «А осінню 1932 р. на Україні доконувано найбільшого грабунку. Поголовно забирано все, що було потрібне для життя, – густо розстрілюючи населення. І вже тоді над пограбованою Україною нависло грізне марево голоду» (Хом'як, 1934, с. 68). Насправді ж, голодування в Україні почалося ще весною 1932 р., а вже в липні голод став настільки нестерпним, що у Звенигородському, Монастирищенському, Шполянському та Бердянському районах зафіксовано випадки людоїдства (Піріг, 2007, с. 247, 255, 268–269; Лозицький, 2008, с. 136).

Хоча цього й не було заявлено прямо, зі статті у «Розбудові нації» можна виснувати, що головними винуватцями голоду 1932–1933 рр. стали самі українці: «Початкові, весняні роботи в полі т. зв. засівну кампанію, виконувано з всякими спізнюваннями, опізненнями орки і т. п. Коли ж засів виконано, то була ще робота недоладна, недбала, а в результаті самі буряни. Те саме зі жнивими та збором збіжжя, – ніколи на час не зібрано збіжжя, в р.р. 1931–32 в багатьох районах, взагалі збіжжя не покошено й не зібрано; що більше, навіть того, що покосили, на час не позбирано, і все це залишалось на дощі та непогоді й гнило. Були й такі райони колективних господарств, де цілі лани навіть не торкнuto косою й так догниваючи, збіжжя дожидало снігу. Те саме з іншими родами заготівлі, як картопля, буряки, сіно, солома, огорожина, садовина, м'ясозаготівлі, соняшники, навіть пир'я. З другого боку, нераз нагромаджено великі скількості хліба тощо, та через брак відповідного апарату – все це нищилось» (Хом'як, 1934, с. 68).

Як і треба було очікувати, причини голоду 1932–1933 рр. у статті пояснено плутано й абстрактно: «Нині жахливий голод викликає в першу чергу нечувана в світі

система господарства, що перемінила вільного колись селянина в наймита т. зв. колективу та чорного невільника російського імперіалізму, невільника без церкви, своєї віри, без національного культу, свободи думки та слова, вкінці без громадянської та особистої вільності. Удержавлення або примусове забирання й організоване нищення в селянина прадідної землі та всього сільсько-господарського знаряддя, відібрали селянинові охоту та запал до оброблення землі. Наслідок такий, що село, колись багате, лишилося нині майже зруйноване, бо великий відсоток населення перестріляний, вивезений у північні краї, або блукає по містах, переслідований совітською владою і тисячами гине, опухлий з голоду та згангренований тифом!» (Хом'як, 1934, с. 69–70).

Показово, що у статті згадано про те, як Кремль пробував «врятувати» голодуючих українців: «Вже навіть управи колгоспів піднесли крик, що не має що сіяти вже навіть осінню, не кажучи про весну 1933 р. Звичайно, що центральна влада не вірила навіть своїм найвірнішим довіренникам і їх обвинувачено в опортунізмі, кулацтві, націоналізмі та іншому і в висліді, – знову розстріли і заслання. Та вкінці катастрофа гряде неминучо, чого не можуть вже не бачити самі криваві вожаки, і тоді, наслідник Петра I – Сталін продумує новий плян ... для врятування України у формі творення “політвідділів”, що їх зимою 1932 та на весні 1933 вводить по всіх районах та селах України. Директори та керовники “політвідділів” призначені безпосередньо з Москви; і самі вони навіть в адміністративно-партійному і в іншому порядку не підлягають українській партійній і урядовій організації, а безпосередньо метропольній та “всесоюзній столиці” – Кремлю. Склад цих політвідділів як національно, так і по своїй суті був цілком чужий, ворожий Україні. Завданням політвідділів було “наглядати за відсталістю українських колгоспів у хлібних кампаніях”, себто тероризувати голодних селян у виконуванню засіву жнив та до дороблювати “справжнього функціонування комапарату”. Та навіть ці, яким було призначено працювати в “політвідділах”, не вдіяли нічого й побачили, що фактично Україна без хліба вимирає. Тоді прислано Україні збіжєву позичку у формі т. зв. посівфонду на весну 1933 р., але mimo всіх зусиль, виконати посівну кампанію, – господарство переходило в фазу катастрофи: села рідшали, одні гинули голодовою смертю, а решта втікала з тифозних сіл, в місто та центри промисловости» (Хом'як, 1934, с. 68–69).

У наведеному фрагменті принципово важливим моментом є згадка про те, що на весні 1933 р. Кремль надіслав допомогу голодуючій Україні. Ще однією формою «допомоги», яку, за словами автора або авторів статті, надавала радянська влада в боротьбі з голодом, стала мобілізація трудових ресурсів, що їх висилали з міст працювати в села. У викладі таємного агента більшовицької спецслужби це виглядало так: «Це все діється весною 1933. р. Села без людей, без коней, землі обробляти нема кому й чим. Пущено в рух машини, але й нема кому їх провадити й вони перестають працювати. Почато гонити силою мійське населення, без огляду на кваліфікації, професію й піл [стать – А. К.], – гнано жінок, мужчин, навіть нелітніх дітей, часто навіть до тяжких пільних [польових – А. К.] праць. І так напр., машиністки з бюр, мусіли були робити прополку буряків чи проса ... Все це було гашенням вогню оливою, бо мійський елемент перший раз побачив поле – не знав буквально, як поступати: часто замість буряну виполовано буряки і т. п. Ночами, все це зганяли до спільних stodіл, часто жінок з мужчинами разом; все це скоро переставало бути працездатним, бо перемерзало, простуджувалося й нераз по двох днях “праці” відділи вертали при 40° горячки в місто без найменшої опіки! З установ та коопертивно-державних організацій другорядних промислових підприємств забрано таким способом 75 %

службового персоналу до рільних робіт. Часто деякі фабрики та заводи здержували рух і виробництво, а комуністи гнали робітників на поля» (Хом'як, 1934, с. 69).

Автор або автори статті передбачливо не згадували в публікації про кількість жертв голоду, зазначаючи лише, що «мільйони українців вислані, перестріляні, загинуло голодовою смертю!» (Хом'як, 1934, с. 73). Вказавши, що впродовж 1921–1922 рр. від голоду й епідемії тифу в Україні загинуло 5 млн осіб, у статті було зазначено, що голод 1932–1933 рр. за масштабами перевершив те, що трапилося з Україною на початку 1920-х років (Хом'як, 1934, с. 69). Цю заяву можна розцінити як обережний натяк на те, що безповоротні жертви голоду 1932–1933 рр. в Україні склали понад 5 млн осіб.

Виконавши перший етап свого завдання, В. Хом'як у липні 1934 р. повернувся до СРСР. Такий свій крок він пояснював тим, що його родині буцімто загрозувала небезпека через його тривалу відсутність. ОУН організувало нелегальне повернення агента на радянську територію через радянсько-фінський кордон. За рік, у липні 1935 р., В. Хом'як знову залишив СРСР, нелегально перетнувши кордон із Фінляндією. Разом із ним на Захід перейшов оперативний працівник 7-го відділення Головного управління державної безпеки СРСР Павел Судоплатов (Павел Судоплатов), якого Василь Хом'як представив як українського вчителя, колишнього симпатика комуністичного режиму, що розчарувався в більшовизмі й хоче вести боротьбу за незалежну Україну. У такий спосіб Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) увів до середовища керівного складу ОУН свого таємного агента, який, згідно із вигаданою чекістами легендою, буцімто представляв велику групу патріотично налаштованих українців, що розчарувалися в комуністичній ідеології й мають намір проголосити незалежність України від СРСР. У підсумку ця операція НКВС завершилася убивством Є. Коновальця, скоєним 23 травня 1938 р. П. Судоплатовим у Роттердамі (Кучерук, 2012, с. 104–123).

За ту роль, яку В. Хом'як відіграв на початковому етапі операції з підготовки ліквідації Провідника ОУН, улітку 1938 р. його преміювали трикімнатною квартирою в Києві, на бульварі Шевченка, 11. Попереднім власником помешкання був розстріляний роком раніше працівник НКВС, дружину якого засудили до 5-річного заслання в Казахстан. Оскільки колишнього власника помешкання засудили до смерті з конфіскацією усього майна, умеблювання квартири й інші цінні речі (гобелени, килими, піаніно, порцеляну, столове срібло тощо) мали передати на склад господарського управління НКВС. Василь Хом'як звертався до свого керівництва із проханнями залишити йому умеблювання помешкання, але народний комісар внутрішніх справ УРСР Іван Серов (Іван Серов) розпорядився меблі та цінні речі все ж забрати, натомість видати агенто-ві 1 000 руб., на які той мав уже сам купити собі все потрібне для життя. Крім цього, агент отримав легальну роботу начальника відділу в «Укрпромстачмісцевпромі».

Навесні 1940 р. В. Хом'яка перевели до Львова на посаду заступника керівника філії організації, у якій він офіційно працював. Це переведення стало прикриттям для використання агента як інформатора в середовищі українського націоналістичного підпілля. У вересні 1940 р. НКВС затвердило план діяльності В. Хом'яка у Львові, відповідно до якого він «повинен зайняти в підпіллі одне з центральних місць і притягувати до себе найактивніших націоналістичних елементів, щоб бути посвяченим у їхню справжню діяльність, і коли нам буде необхідно, впливати на цю діяльність відповідним чином» (За ліквідацію Коновальця, 2023).

Під час Другої світової війни В. Хом'як продовжував співпрацю з НКВС – від квітня 1943 р. до лютого 1944 р. перебував у німецькому тилу. Був нагороджений

1942 р. орденом Червоного прапора, а в 1944 р. – орденом Вітчизняної війни I ступеня. У жовтні–листопаді 1944 р. взяв участь у підготовці операції із ліквідації Української Греко-Католицької Церкви, зустрічався з найвищими ерархами Церкви, вдаючи ветерана національно-визвольного руху (Веденеєв, Лисенко, 2016, с. 134).

Після Другої світової війни В. Хом'як офіційно перебував на різних посадах, пов'язаних із постачанням. Упродовж 1944–1946 рр. працював начальником управління постачання «Держпостачу» УРСР. Упродовж 1946–1947 рр. – начальником управління з постачання Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови (ЮН-РРА, з англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)) при Раді міністрів УРСР, а після згорання роботи ЮНРРА став заступником голови управління «Укрпромради». Водночас продовжував службу у складі агентурної мережі, у 1950 р. перебував на особистому зв'язку із заступником міністра державної безпеки УРСР генерал-майором Віктором Дроздовим (Виктор Дроздов). Останнє відоме місце роботи В. Хом'яка документально зафіксоване в лютому 1954 р. – начальник головного управління матеріально-технічного забезпечення промисловості продовольчих товарів «Укрголовпродпостач» Міністерства промисловості продовольчих товарів УРСР. Подальша доля агента та час його смерті невідомі. Згідно із твердженнями російських пропагандистів, В. Хом'як помер у 1970-х роках у Києві (Колпакиди, Прохоров, 2000, с. 235).

Маніпулятивні перекручування причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, наведені 1934 р. у статті В. Хом'яка, широко використовувалися в радянських публікаціях, як офіційних, так і пропагандивних, у другій половині 1930–1980-х роках. Загальна схема, яка переносила відповідальність за голод 1932–1933 рр. на самих голодуючих українців, була завуальовано відтворена вже 1938 р. у «Короткому курсі» історії Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Хоча про голод чи навіть «продовольчі труднощі» в «Короткому курсі» не згадувалося, проте там містився великий пасаж, який пояснював причини невдалої діяльності колгоспів на початковому етапі їхнього існування протидією прихованих ворогів (История Всесоюзной коммунистической, 1938, с. 302–303). Так читача підводили до думки, що винуватцями всього, що сталося в 1932–1933 рр., є не радянська влада, а ті, хто намагався перешкодити реалізації її планів.

Опис подій 1932–1933 рр. в Україні, який уперше з'явився друком у статті В. Хом'яка, опублікованій 1934 р. у «Розбудові нації», був, по суті, наративом заперечення Голодомору. Після Другої світової війни основні ідеї цього наративу відтворювали у псевдонаукових і пропагандивних публікаціях, шкільних підручниках, пресі (Козицький, 2023, с. 132–137). Ці ідеї добре «прочитуються» у пресрелізі, який 28 квітня 1983 р. поширило Посольство СРСР у Канаді з метою протидії участі представників Канадської держави у траурних урочистостях щодо вшанування 50-річчя Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Його підготували фахівці Інституту історії Академії наук УРСР і згодом відредагували в Москві (Мейс, 2003, с. 806). У документі не було згадано про голод 1932–1933 рр., а лише стверджено, що на початку 1930-х років Україна переживала певні труднощі, спричинені засухою, а українське куркульство вчиняло акти терору проти прибічників радянської влади, хоча більшість селян і підтримували комуністичний режим. Зокрема, у документі йшлося: «Куркулі, які не хотіли втрачати свій контроль над бідними або поділитися із ними шматком хліба, усіма можливими способами намагалися перешкоджати розвитку колективних господарств. З цією метою вони організовували банди, які труїли велику рогату худобу, підпалювали хати колгоспників та колгоспні будівлі, тероризували та убивали» (АУКДДЦ, с. 2).

Маніпулятивне визнання Голодомору у статті, яку 1934 р. підготувала радянська спецслужба, – це важливе свідчення намірів Кремля зберегти в таємниці здійснене комуністичним режимом масове винищення українців голодом. Удаване визнання факту Голодомору в цій публікації чітко поєднувалося із фальсифікованим наративом, який мав увести в оману світову громадськість щодо справжніх причин голоду 1932–1933 рр. та його мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУКДЦ: Архів Українсько-канадського дослідно-документаційного центру. On the so-called famine in the Ukraine. News Release / Communiqu. № 60. April 28, 1983, 1–3.

Веденєєв, Д., Лисенко, О. (2016). «Самый образованный священник Западной Украины...». Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. *Сторінки воєнної історії України*, 18, 120–165.

За ліквідацію Коновальця – трикімнатна квартира і 1000 рублів на меблі. (2023). <https://szru.gov.ua/history/stories/za-likvidatsiyu-konovaltsya--trykimnatna-kvartyr--i-1-000-rubliv-na-meбли>

История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс. (1938). Москва.

Козицький, А. (2023). *Велика брехня. Методи, наративи та динаміка заперечення Голодомору.* Харків.

Колпакиди, А., Прохоров, Д. (2000). *КГБ. Спецоперації советской разведки.* Москва.

Косик, В. (2009). *Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН. Боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби.* Львів.

Кучабський, В. (1969). *Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967.* Чікаго.

Кучерук, О. (2012). Роттердам – 23 травня 1938 року (до річниці загибелі Голови ОУН Євгена Коновальця). *Український визвольний рух*, 17, 104–123.

Кучерук, О., Черченко, Ю., Ковальчук, М. (2024). *Євген Коновалець. Історія нерозкритого вбивства.* Київ.

Лозицький, В. (упоряд.). (2008). *Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу: документи і матеріали.* Київ.

Мейс, Дж. (2003). Діяльність Комісії Конгресу США з вивчення голоду в Україні. В В. М. Литвин (відп. ред.), *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки.* Київ, 800–816.

Мечник, С. [Мудрик, С.] (1981). *Від оприччини до КГБ. Духовність московського імперіалізму.* Мюнхен.

Мірчук, П. (2007). *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки.* Київ.

Н. Н. [Хом'як, В.] (1934). Радянська Україна. *Розбудова нації*, 3–4, 62–73.

Онацький, Є. (1983). *Шляхом на Роттердам.* Буенос-Айрес.

Піріг, Р. (упоряд.). (2007). *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали.* Київ.

Симбирцев, И. (2008). *Спецслужбы первых лет СССР.* Москва.

Чиж, 1953а: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953а). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 1: На авансцені). Нью-Йорк; Детройт; Скрантон.

Чиж, 1953b: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953b). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 2: За лаштунками підпілля). Нью-Йорк; Детройт; Скрентон.

Чиж, 1953c: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953c). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 3: П'ята коломна Валюха). Нью-Йорк; Детройт; Скрентон.

REFERENCES

Arkhiv Ukrainsko-kanadskoho doslidcho-dokumentatsiinoho tsentru. On the so-called famine in the Ukraine. News Release / Communiqu. № 60. April 28, 1983, 1–3 (in English).

Viedenieiev, D., & Lysenko, O. (2016). «Samii obrazovannii svyashchennik Zapadnoi Ukraini...». *Radianski spetssluzhby u o. Havryil Kostelnik u 1939–1948 rokakh. Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 18, 120–165 (in Ukrainian).

Za likvidatsiiu Konovaltsia – trykimnatna kvartyra i 1000 rubliv na mebli. (2023). <https://szru.gov.ua/history/stories/za-likvidatsiyu-konovaltsya--trykimnatna-kvartyra--i-1-000-rubliv-na-mebli> (in Ukrainian).

Istoriya Vsesoyuznoi Kommunisticheskoi Partii (bolshevikov). Kratkii kurs. (1938). Moskva (in Russian).

Kozytskyi, A. (2023). *Velyka brekhnia. Metody, naratyvy ta dynamika zaperechennia Holodomoru.* Kharkiv (in Ukrainian).

Kolpakidi, A., Prokhorov, D. (2000). *KGB. Spetsoperatsii sovetskoï razvedki.* Moskva (in Russian).

Kosyk, V. (2009). *Spetsoperatsii NKVD–KHB proty OUN. Borotba Moskvy proty ukrainskoho natsionalizmu 1933–1943. Doslidzhennia metodiv borotby.* Lviv (in Ukrainian).

Kuchabskyi, V. (1969). *Korpus Sichovykh Striltsiv. Voienno-istorychnyi narys. Yuvileine vydannia 1917–1967.* Chicago (in Ukrainian).

Kucheruk, O. (2012). Rotterdam – 23 travnia 1938 roku (do richnytsi zahybeli Holovy OUN Yevhena Konovaltsia). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 17, 104–123 (in Ukrainian).

Kucheruk, O., Cherchenko, Yu., & Kovalchuk, M. (2024). *Yevhen Konovalets. Istoriia nezokrytoho vbyvstva.* Kyiv (in Ukrainian).

Lozytskyi, V. (Comp.). (2008). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: zlochyn vlady – trahediia narodu: dokumenty i materialy.* Kyiv (in Ukrainian).

Meis, Dzh. (2003). Diialnist Komisii Konhresu SShA z vuvchennia holodu v Ukraini. In V. M. Lytvyn (Ed.), *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky.* Kyiv, 800–816 (in Ukrainian).

Mechnyk, S. [Mudryk, S.]. (1981). *Vid oprychyny do KGB. Dukhovnist moskovskoho imperiializmu.* München (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky.* Kyiv (in Ukrainian).

N. N. [Khom'yak, V.]. (1934). *Radyanska Ukraïna. Rozbudova natsii*, 3–4, 62–73 (in Ukrainian).

Onatskyi, Ye. (1983). *Shliakhom na Rotterdam.* Buenos Aires (in Ukrainian).

Pyrih, R. (Comp.). (2007). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy.* Kyiv (in Ukrainian).

Simbirtsev, I. (2008). *Spetssluzhbi pervikh let SSSR.* Moskva (in Russian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953a). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 1: Na avantseni). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953b). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriiia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 2: Za lashtunkamy pidpillia). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953c). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriiia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 3: Piata koliumna Valiukha). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Andrij KOZYCKYJ

PhD (History)

*Associate Professor of the Department
of Modern World History*

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

e-mail: kozyckyj@yahoo.com

**«MILLIONS OF UKRAINIANS DEPORTED, SHOT,
DIED OF STARVATION!»:
MANIPULATIVE RECOGNITION THE FACT OF THE HOLODOMOR
BY THE SOVIET SPECIAL SERVICE IN 1934**

The article shows how in the first half of 1934 the Soviet secret service manipulatively publicly recognised the fact of the Holodomor in Ukraine and its catastrophic consequences. It is proved that this task was carried out by the secret agent of the USSR ODPU Vasyl Khomyak (1897 – after 1954), a Galician, a former soldier of the Ukrainian Sich Riflemen and the Naddniprians Sich Riflemen, who had been secretly collaborating with the Chekists since 1921. He published in the OUN journal «Rozbudova natsii» a Moscow-fabricated version of the causes and course of the 1932–1933 famine in Ukraine. The author establishes that the critical assessments of the Bolshevik regime and the confirmation of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine contained in the article were intended to establish the reputation of Vasyl Khom'yak as a sincere supporter of the Ukrainian independence and anti-communist movement. The paper argues that the publication of this article was one of the elements of a large-scale operation aimed at infiltrating a representative of the Soviet secret service under the guise of an active participant in the Ukrainian anti-communist movement into the inner circle of the OUN leadership.

Although the published article contained a recognition of the Holodomor, it also manipulatively offered such explanations of the causes of the famine and the course of events of 1932–1933 in Ukraine that removed a significant part of the responsibility for the crime from the Kremlin, and thus, according to the Chekists, misled the public opinion of Western countries, creating a 'false trail' that was supposed to mislead the assessment of the 1932–1933 famine. The article confirmed that the explanations of the causes of the Holodomor used in the article were subsequently repeated in many official and propaganda Soviet publications of the 1930^s–1980^s.

Key words: Ukraine, Holodomor, ODPU, OUN, propaganda, Holodomor denial.